

GAAL GYÖRGY

AZ ELSŐ ERDÉLYI BOTANIKUS KERT

A botanikus kertekről általában

■ A botanikus kert fogalmára sok meghatározás született, jóformán minden lexikonban olvasható valamilyen körülírás, behatárolás. Mi itt a leg-tömörebbnek tűnőt, a Fatsar Kristóf tájépitésztől származót idézzük: „Élő növények gyűjteménye, mely tudományos célokat, a botanikai ismeretek növelését szolgálja az oktatás és a kutatás révén.”¹ Ehhez még hozzátehetjük, hogy a 19. század elejétől, a Linné-féle latin taxonómia elterjedésétől, kötelezőnek számít a növények táblás feliratozása. Nemzetközi elnevezései a latin „hortus botanicus”-ból erednek, ma leginkább angolul emlegetik: botanic(al) garden. Amikor a kert összefüggésben van erdős területtel, néha használják az arborétum megnevezését is.

A botanikus kertek létesítése a kora újkortól az orvosi felsőoktatáshoz kapcsolódik. A gyógyszerek nagy része növényi eredetű volt, s az orvosnak kellett ismernie ezek hatását, hogy belőlük kikombinálja a kellő, gyógyító összetételű szert, amelyet aztán a patikus kevert ki és hozott beadható formába. Az előre gyártott gyógyszerek kora csak a 20. században köszöntött be. Addig az orvostanhallgatók igen alapos botanikai képzésben részesültek tanulmányaik kezdetén. A legismertebb botanikusok is majdnem mind az orvosdoktorok közül kerültek ki. Az első botanikus kertek Európa híres egyetemeinek a függelékeként létesültek. Itáliában Pisa (1544), Padova (1545), Pavia (1558), Bologna (1568), né-

Az új, egyetemi botanikus kert elnevezést a Mikó-kert kapta. Ezt a 12 holdas kertet Mikó Imre gróf 1859-ben a megalakuló Erdélyi Múzeum-Egyletnek ajándékozta, s ott Brassai Sámuel, a múzeum őre kezdte meg a fűvészkerti rendezést.

met földön Lipcse (1542), Angliában Oxford (1621) egyeteme büszkélkedik igen nagy múltú tankerttel.

Bécsben aránylag későn, 1754-ben létesítette Mária Terézia az egyetem orvosi karához kapcsolódó, 8 ha kiterjedésű „Hortus Botanicus”-t. Magyar viszonylatban elsőként Lippay György (1600–1666) esztergomi érsek nevéhez kapcsolják a fogalmat. Ő saját kedvtelésből Pozsonyban hozott létre egy európai híró díszkertet, mely már a tudományos rendszerezésre is törekedett. S emlékéet maradandóvá tette öccse, Lippay János, aki háromkötetes munkában, az első magyar nyelvű botanikai-kertészeti kiadványban (*Posoni kert*. I–III. Nagyszombat–Bécs, 1664–1667) örökítette meg a kert értékeit. Az igazi, egyetemi botanikus kert azonban Magyarországon is az első orvosi karhoz kötődik, melyet Mária Terézia alapított 1769-ben a nagyszombati egyetem keretében, s 1771-ben már tankerttel is rendelkezett. Ez aztán az egyetem költözésével került Budára, majd Pestre, s ott 1847-től működik mai helyén, a VIII. kerületben. Hivatalos magyar neve 2008-tól Fűvészkert, a nyelvújítás idején megalkotott összetett szó. Leszűkült területe ma 3 ha. Budapest vonzáskörében még a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemnek van múltját 1860-ig visszavezető hasonló kertje, mely ma 7,5 ha terjedelmű és Budai Arborétumként ismert.² A Selmechányáról Sopronba elmenekített Erdészeti és Bányászati Akadémiának (ma Soproni Egyetem) van 1922-ben létesített, 17 ha terjedelmű botanikus kertje, mely egyben egyetemi campus is. Az ország számos egykori kastélyparkját nyilvánították a második világháború után botanikus kertté vagy arborétummá.

Románia legrégebbi és legnagyobb botanikus kertjeként a jászvásárit hirdetik, mely alapítási éveként 1856-ot jelöli meg, s területe 80 ha. A bukaresti növénykert 1860-ról eredezteti múltját, 1884-ben költözött mai helyére, s 1891-ben nyílt meg, jelenleg 18 hektáron terül el. Kétségtelenül az ország ma legismertebb ilyen intézménye a kolozsvári, amelynek történetére még visszatérünk. 1970 óta a zsidói egykori Wesselényi-kastély 24 hektáros díszkertje is önállósulva felvette a botanikus kert megjelölést.³

A kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet (OST) és küzdelme a botanikus kertért

■ Mária Terézia 1770-ben egységes törvénnyel szabályozta birodalmának egészségügyét. Ebben előírta a sebészek és bábák állami képzését és vizsgáztatását. Addig a borbélysebészeket a céhek keretében képezték, a bábák többnyire egymástól lesték el a fogásokat. Ahhoz, hogy az állami képzés beinduljon, megfelelő intézeteket kellett felállítani. Az 1770-es évek folyamán a birodalom mindegyik tartományában létesítettek ilyen tanintézeteket, rendszerint az ott működő egyetem vagy királyi líceum függelékeként. Az egyetemeken belül külön karként indult be a sebész- és bábaképzés. Eleinte a sebészeket egyetlen tanéves, a bábákat egy hónapos kurzuson látták el a tudományos alapismeretekkel. A sebészeknek már rendelkeznie kellett a céhes felszabadító levéllel.

Kolozsvárt az 1581-ben Báthory István fejedelem és lengyel király alapította jezsuita egyetem 1773-ban válságba került, mivel a jezsuita rendet a pápa feloszlatta. Mária Terézia újra szerette volna alapítani az egyetemet, lehetőleg felekezeti jelleggel. 1774-ben állította fel a jogi kart, 1775-ben pedig egy sebészmester kinevezésével az orvosi kart. A gimnázium és a bölcsészeti kar vezetését 1776-ban a piaristákra bízta.

Az orvosi kar vagy intézet lassan fejlődött.⁴ 1782-ben állatorvosi, 1791-ben szemészeti tanszékkel bővült. 1792-ben tanársegédet kapott, aki a magyar és a román a hallgatók képzését segítette. Elvileg mindhárom „helyi nyelven” folyt az oktatás. 1793-ban nevezik ki az újonnan létesített patológia–fiziológia tanszékre a belga származású André Etienne orvosdoktor, korábbi zalatnai bányatorvost. Ő az első doktori fokozattal rendelkező tanár. 1797-ben bekövetkezett halála után pályázattal Incze Mihály (1762–1836) Bécsben végzett, kolozsvári származású orvosdoktor nyeri el a tanszéket. Mikor ő 1800-ban elfoglalja állását, már két évfolyamos a képzés. Van tehát egy, az alapítástól működő anatómia–sebészet–szülészet tanár, egy állatgyógyász és egy szemész előadó. Minden más tantárgy az Incze vállára nehezedik, bár kinevezés szerint az élettant, a kórtant és a gyógyszertert kell előadnia.⁵ Egy 1811. március 16-án kelt főkéormányászei leiratból tudjuk meg, hogy Incze elkezdte a botanikát is tanítani diákjainak, de ezért külön fizetésre nem számíthat. Az a kérése sem teljesíthető, hogy a kémia-tanár Bergai József lakása melletti kert egy részét rendelkezésére bocsássák növénykert létesítésére.⁶ Ez tehát az első kísérlet egy oktatási célt szolgáló tankert felállítására Kolozsvárt.

Incze kitarotán folytatja a küzdelmet, s újabb vizsgatárgyak bevezetését is javasolja. Így 1812. augusztus 21-én felterjesztést intéz a Főkéormányászeihez, melyben három tantárggyal kapcsolatban fejti ki véleményét: 1. nem elég a nemi betegségekről előadást tartani, vizsgázzanak is belőle a diákok; 2. nem kielégítő a gyógyszertert előadása, mellette a receptírásra is oktatni kell a diákokat, vizsgázzanak belőle az I. szemeszter végén; 3. szükséges a botanika tanítása, a növények Linné-rendszer szerinti osztályzásával.⁷ Két ízben az országos főorvosi (protomedikus) állást is megpályázza.

1817 februárjában már a főkéormányászei elé kerül a botanikus kert ügye. A Kolozsmonostori Uradalom igazgatója érdeklődik a főkéormányászei titkároktól a kivitelezésről. Úgy értesült, hogy „az Orvosi Tudomány tanításának nagyobb tökéletességre való vitelére nézve, az Botanicát felállítani szükséges volna, az pedig másképpen meg nem eshetnék, hanem ha arra az végre egy alkalmas kertet is lehetne fordítani, melly szerént az ugy eshetnék meg, hogy ha vagy az Convictustól, vagy az Kolos-Monostori Dominiumtól lehetne egy kertet elvenni, és az irt czélra fordítani”.⁸ Az uradalom intézőinek májusi válaszából az derül ki, hogy, a kert felállítását „boldogabb időkre” kell halasztani, mert egyelőre minden erőt az új líceumépület felhúzására kell összpontosítani (ez a Farkas utcai épület, mely 1821-re készült el). Az ügy ezzel nem ült el, hanem eljutott Bécsig. 1817. október 20-ról keltezett a Teleki Sámuel kancellár aláírásával ellátott, Főkéormányászei címzett értesítés, mely közli, hogy a Kolozsmonostori Uradalomból számításba jöhet a falun beüli, most az adminisztrátortól használt „Virágos Kert”, vagy pedig a falun kívüli „Csitkós Kert” botanikus kert céljaira. A főorvos és az illetékes tanár válassza ki a legmegfelelőbbet. Egyben értesítsék Cserey Farkas uradalmi igazgatót, hogy milyen egzotikus növények beszerzését kéri.⁹ December 17-én küldi át Bánffy György főkéormányzó a leiratot a tanintézetnek, s a főorvost bízza meg a kert kiválasztásával. Az említett Csitkós kert elnevezés napjainkig ismert, a Szamos partján terült el, ott, ahol ma az egyetemi sportstadion található.

A kert felállítása elmaradt. Talán az is hozzájárult ehhez, hogy 1818 januárjától átszervezték az egész tanintézetet. Ezen belül a sebész- és bábaképzés az Orvos-sebészi Intézet (Institutum Medico-Chirurgicum) elnevezéssel jórészt

önállósult. Az egész líceum főigazgatói székébe az erdélyi római katolikus püspök került. A tanintézet élén már 1808 óta a tudományos irányítói tisztséget a mindenkori országos főorvos látja el.

A tantárgy és a kert kérdése 1822 januárjában bukkan fel újra. Szepeessi Ignác római katolikus püspök mint főigazgató érdeklődik, hogy bevezették-e a botanika tanítását és mikortól. Milyen feltételek közt? Hogyan lehetne a tárgy oktatását javítani? 1822 májusában a Tanulmányi Uradalom tisztségviselői és a Főkörmányszék között arról folyik levelezés, hogy hol is létesítsék a botanikus kertet, s ki tanítsa a tantárgyat. Fel kellene állítani az erdészeti tanszéket is, s annak tanára fel lehetne a kertért.

A továbbiakban az öregedő Incze mintha kimaradna a kertért folytatott küzdelemből, de az igény iránta nem szűnik meg. 1831. január 22-én Bécsből érkezik leirat¹⁰ számos kérdéssel: kit neveznének ki a botanika tanárául, milyen évfolyamnak adna elő, milyen kertészre volna szükség, és őt hogyan tanítanák be, milyen épületek kellenének, mennyit fizetnének a kertésznek? A püspök kijelenti, hogy nem akarja a Kolozsmonostori Uradalom kárára felállítani a tanszéket és a kertet. Ekkor már tanárként Bergai József kémia–metallurgia professzor neve merül fel, de túl sok tantárgya van, esetleg a mezőgazdaságtan tanára jöhetne szóba.

Az intézet közben gyarapodik. 1821-től az új Farkas utcai épület földszintjén állandó helyiségeket kap, a tanulmányi idő 1834-ben három évfolyamosra emelkedik, a diáklétszám egyre növekszik. Úgyhogy a hatalom 1837-ben „újjászervezést” hirdet. Ennek keretén belül három fontos tanszéket hirdetnek meg. 1. Fizika, botanika és kémia; 2. Anatómia és szülészet; 3. Fiziológia, patológia és gyógyszerstan. Ezzel a botanika állandó tanárt kap, akinek most már létfontosságúvá válik a botanikus kert felállítására. Erre a tanszékre 1837. szeptember 13-án bágyi Joó István orvosdoktor nevezik ki.

Joó István (1806–1881) a 18. századtól Kolozsvárt élő unitárius családból született. Iskolai tanulmányait az Unitárius Kollégiumban végezte. Egy évet hallgatott az OST-ben, majd 1828-ban beiratkozott a bécsi egyetem orvosi karára. Ott 1833-ban avatták doktorrá a gyermekek szoptatásáról írt disszertációja alapján. Abban az évben – a *Magyar Kurír* október 25-i híradása szerint – 7 magyar szerzett ott orvosi diplomát. Leteszi a szülésmesteri vizsgát is. Mint kolozsvári orvos pályázat nyomán kap 1838-ban kinevezést az OST előkészítő tudományok (természet-, növény- és gyógyszerészeti vegytan) tanszékeire. Ő az első unitárius, aki az 1700-as évek óta állami állásba kerül. A következő évtizedekben rá hárul a botanikus kertért folytatott harc.

Egy 1842 augusztusában indított levélváltás eredményeként a bécsi Erdélyi Udvari Kancelláriáról Esterházy László gróf aláírásával 1843. augusztus 25-én érkezik az engedély az orvostudományhoz szükséges vegyszertani felszerelés és vegyszerek beszerzéséről, ezeket a kincstári alapból fizetik. Ugyanakkor kéri a felállítandó botanikus kert tervezetét.¹¹ Az ügy lassan haladt, mert az előbbi leiratot november 20-án küldte át Kovács Miklós püspök a tanintézetnek azzal a meghagyással, hogy az érdekelt Joó professzor készítse el a tervet. 1844 februárjában Jósika Sámuel sűrgeti Bécsből a botanikus kert tervét, amely tartalmazza a szükséges telek, az épületek, a felszerelés kimutatását. Májusban kiderül, hogy Joó azért nem tudja a tervezetet elkészíteni, mert nincs megfelelő telek. Jósika 1846. novemberi leiratából megtudjuk, hogy a kincstár csak akkor tudja a botanikus kert költségeit fedezni, ha semmilyen más forrás nem áll rendelkezésre. A körlevelezés még 1847-ben is folyik a tanintézet-püspök-főkörmányszék-

udvari kancellária vonalon. Időnként Joónak kiutalnak 50 Ft összeget felszerelésre. Hanem az OST kaphatna egy igen jelentős állami adományt is, a Baumgarten-féle herbáriumot.

Johann Christian Baumgarten (1765–1843) Szászországban született, Drezdában és Lipcsében végezte tanulmányait, az utóbbi helyen szerzett orvostudományi diplomát. Bécsi évek után 1793-ban költözött Nagyszebenbe, majd Segesváron lett orvos, ott élt haláláig. Tudományos munkássága Erdély flórájának feltérképezésére vonatkozik. Négy kötetet tett közzé e tárgyban. Számos itteni növénynek ő adott nevet, róla is neveztek el növényeket. Hagyatékában rendkívül értékes növénygyűjtemények maradtak. Ezeket az állam megvásárolta. Pallas Nagylexikona szerint a herbáriumokat 1851-ben a nagyszebeni királyi főgimnáziumban őrizték. Richter Aladár, a növénytan professzora a kolozsvári egyetemen azzal büszkélkedett, hogy megszerezte ezeket a gyűjteményeket az EME, illetve az egyetem Növénytan Intézete részére. 1902-ben tervbe vette ezek feldolgozását: „Munkába vettük az általam megszerzett Herbárium Baumgartenianum indexének az összeállítását, amelyet az ősszel itt tartandó Magy[ar] Orv[osok] és Természettudományi Társaság XXXII-ik vándorgyűlése kapcsán kívánok közzé tenni, mint olyat, amely szélesebb körök érdeklődését vonja majd magára, hogy mindannyian tudjuk, mit őrzött meg a kor a Baumgarten gyűjteményéből számunkra, s hogy kötelezővé tegyem e gyűjtemény egységében is sértetlen fenntartását, úgy, amint azt egy ún. *herbarium classicum* megkívánja.”¹² A vándorgyűlés emlékkönyvének Richter írta fejezetében nem esik szó a herbáriumról.¹³ A vándorgyűlés keretében Gyórfy István tartott róla rövid előadást.¹⁴ Péter Béla 1913-ra szóló jelentéséből az derül ki, hogy a teljesen rendezetlen gyűjteményt felszállították az új botanikus kert egyik villájának a helyiségébe, s ott „megkezdődött a Baumgarten-herbarium növényeinek felragasztása is (erre a célra 57 000 drb. kékes merített félv-papírost szereztünk be), hogy az erdélyi flórára oly nevezetes gyűjtemény egyrészt hozzáférhetővé váljék, másrészt pedig anyaga a sokszor már százéves papiros közül kiszabadíttatván, felragasztás után konzerválható legyen”.¹⁵ Mint kiderül, 3 szekréynsor 272 rekeszébe helyezik el a herbáriumot. Ma is a kolozsvári egyetem tulajdonában van a gyűjtemény.¹⁶

Ilyen adatok ismeretében meglepően hat az OST jegyzőkönyvében azt olvasni, hogy a Fő kormányzók megküldi a Baumgarten-herbárium mutatóját az OST-nek, majd az egész herbáriumot megvásárolná az intézetnek.¹⁷ Gond adódik az elhelyezésével. A könyvtár jöhet számításba, de nem szabad a lapokat összerakni, sem átrendezni – közvetíti a parancsot a püspök a líceumnak 1847 márciusában.¹⁸ Kétségtelenül a herbáriumnak az OST-ben lett volna helye, mert ez volt az egyetlen felsőoktatási intézet Erdélyben, ahol botanikát is előadtak. A herbárium elhelyezése okozott gondot. Úgy tűnik, hogy végül nem szállították át Kolozsvárra, s a forradalom után inkább a nagyszebeni állami gimnáziumban helyezték el. Onnan szerezte meg Richter Aladár az egyetem részére.

A botanikus kert telke és bérlete

■ Az Orvos-sebészi Tanintézet az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején is többnyire működött. Az önkényuralom azonban szervezeti kereteit lényegesen megváltoztatta. A Királyi Líceum, amelynek eddig alintézménye volt, 1850-ben megszűnik. A jogi kar nem indulhat be magyar tannyelvvel. A bölcsészeti kart pedig beolvasztják a gimnáziumba, annak VII. és VIII. osztályaként. Az

OST teljesen önállósul, egyedül élteti a felsőoktatási hagyományokat a városban. Élére egyik orvostanár kerül, s egyenesen a Főkormányzók szerepét betöltő nagyszombati székhelyű Hadi és Polgári Kormányzóságnak alárendelt. Viszont helyiségeit megőrzi a katolikus líceumépületben.

1850 decemberében a Kormányzóság megparancsolta, hogy az intézet kémiai is előadó tanára, Joó István vegye át a líceum gazdátlanul maradt kémia–metallurgia laboratóriumát. Ugyanis a gimnáziumnak erre már nem volt szüksége. Ennek helyiségei a líceumudvaron voltak. 1851. január 28-áról származik Joó német nyelvű elismervénye, hogy a laboratóriumot leltár kíséretében átvette.¹⁹

1853. október 27-ről keltezett az intézet újjászervezéséről intézkedő kormányzósági rendelet. Ez lényegében besorolja az OST-t a birodalom többi hasonló sebészképző intézete közé, s az oktatási feltételeket is azokéhoz hasonlóan szabja meg. Előírja klinika megnyitását és egy botanikus kert felállítását is.²⁰ Ezúttal gyorsan sikerül megoldást találni. Decemberben már el is készül a tervzet a „szemináriumi kert” bérbe vételéről.

A szemináriumi kert a Külső Monostor utca 81. szám alatt fekvő keskeny telket jelentette, mely a Malomárokig ért. Az utca felőli frontja 38 métert tett ki, hossza pedig 200 méternél több, területe – a régi mértékegységek átszámítása alapján – 8000 m²-re rúgott.²¹ A telken kis ház, kút, gazdasági épületek voltak, mint minden külvárosi polgári hajléknál. Alighanem végrendelet útján jutott a Katolikus Tanulmányi Alap birtokába. Meglepő, hogy korábban nem jött számításba a kibérelhető telkeknél. A telekkönyv felállításakor, 1869-ben az 55. házszámot kapta, 1899-ben a páros-páratlan oldalak megcserélésekor 60. számú lett és Czako Lajos építész volt a tulajdonosa. Ma a felszabdalt telek körülbelül a Mócok (Moșilor) útja 64. szám alatti ingatlan táján kereshető, a Mátyás-szanasatórium (most gyermekkorház) keleti szomszédságában feküdt.

A bérleti szerződés véglegesítése és jóváhagyása egy hosszas folyamat volt. Az OST megfogalmazta okirat elkerült a püspökhöz, onnan néhány módosítással jött vissza, a Kormányzóság is véleményezte, végül 1854. április 15-én Sláby József gimnáziumigazgató és Szóts József, az OST igazgatója látta el kézjeggyével, a nagyszombati Kormányzóság május 15-én hagyta jóvá.²² A szerződést 1854. április 1-jétől számítva hat évre kötötték, akkor meghosszabbítható újabb hat évre, ha valamelyik fél fel akarja mondani, azt 3 hónappal korábban jelezze. Béré 200 Ft lesz, amelyet évi két részletben utalnak ki a tartományi kasszából (állampénztár). A telket, építményeit, fáit felleltározzák, s azokat eredeti állapotukban kell majd visszaszolgáltatni. 1860 márciusában a szerződést újabb hat évre meghosszabbítják, a bérleti díjat 210 Ft-ra emelik. A Tanulmányi Alapot ezúttal Biasini Domokos ügyvéd képviseli. A harmadik meghosszabbításra 1866 áprilisában kerül sor, ekkor már Pakó János kolozsmonostori plébános a kert egyházi gondnoka. A szerződés 1872. márciusának végéig érvényes. Ebben megjegyzik, hogy ha netán az OST helyzete úgy kívánná, a szerződés már három év után felbontható. Az első két szerződés német, az utóbbi magyar nyelvű. Ezt már a Kolozsvárt székelő Főkormányzók hagyja jóvá.

A botanikus kert terve és berendezése

■ A telek bérleti szerződésének megkötése előtt felszólítják Joó Istvánt, a kert jövőbeli vezetőjét, hogy készítse el a botanikus kert tervét. Ez az 1854. február 20-án aláírt 10 oldalas tervzet fennmaradt,²³ s botanikusok számára igen tanulsá-

gos volna szakszemponitú elemzése. I. fejezete a hidegházi növényeket tartalmazza darabszámmal és árakkal. Itt 72 latin növénynév olvasható. A II. fejezetben a szabad földben természetű növények felsorolása következik a 73–186. szám alatt. Itt csak néhány helyen van az ár megjelölve. A III. fejezet számunkra különösen érdekes: a szükséges három szakkönyvet nevezi meg. Az egyik Augustin Pyrame de Candolle svájci francia botanikus „többkötetes” növényrendszertani munkája (valójában 7 kötet!), a másik Wilhelm Gerhard Walpers Lipcsében kiadott többkötetes rendszertani műve, a harmadik pedig Heinrich Wilhelm Buek Berlinben közzétett betűrendes mutatója De Candolle munkájához. A IV. fejezetben a kerti szerszámok-eszközök felsorolása olvasható 18 tételben, darabszámmal és árral. Így 3 darab kaszára, 500 virágcserepre és egyetlen hőmérőre lenne szükség. Végül V. szám alatt a talajtípusok következnek, itt említi a trágyát és az ösvényekhez szükséges kavicsot is.

A telek első fennmaradt leltára 1854. november 13-ról keltezett, az OST általános leltárának része. Aláírja Joó Istvánon kívül Nagel Emil sebésztanár és Lenhossék József anatómiatanár.²⁴ Ez nyilván még a kezdeti állapotokat rögzíti. Az utcáról híd vezet át az árkon a kerítés közepén lévő kétszárnyú kapuhoz, amely mellett kisajtó nyílik, a kettő felett zsúpfedél. Mind rossz állapotban. A kerítés előtt két nyárfa és egy kórisfa található. A ház mellett gémeskút. Maga az épület megrepedezett falú téglaház, melyet sürgősen javítani kellene. Az első helyiség a konyha, melybe egy kétszárnyú ajtón kell belépni, három kétszárnyú zsalugáteres ablaka van. Itt a téglatűzhely, a padló nagyon kopott. A konyha mellett van a külön bejáratú szoba, melynek két kétszárnyú zsalugáteres ablaka van, a kályhája téglából. A szoba mellett van egy törött ablakú kamara. Az egész házat zsindeletető fedi, mely javításra szorul. Az első udvarból egy kétszárnyú kapu nyílik a második udvarba, amelyben egy ágakból épített istálló és egy zsindeletetős csűr található. A második udvart kerítés választja el a kerttől, amely a Szamosig nyúlik, ott is alacsony kerítés van egy kapuval. A kertben áll a zsindelettel fedett kétülékes illemhely, ajtó nélkül. A fákat is számba veszik, többek között 9 szilvafa, 3 körtefa, a Szamos-parton 6 fűzfa, 2 sor rebarbara említhető. Egészében véve egy rég óta gondozatlan, elhanyagolt városszéli ingatlant vettek bérbe.

Arról nincsenek pontos adatok, hogyan sikerült a telekből botanikus kertet létrehozni. Renoválták-e a házat? Annyit a későbbi utalásokból tudunk, hogy a konyhát a kertész lakhelyéül adták, a szobát pedig előléptették „auditóriummá”. Kérdéses, hogy Joó minden óráját itt tartotta-e, vagy csak a növénytaniakat. A líceumépületben csak két tanterme volt az OST-nek. Az akkor még nem túl kiterjedt városban a líceumépülettől egy fél óra alatt kényelmesen megközelíthető volt a kert. Az istállót szerszámraktárul használták. A kert és az auditórium megnyitásáról 1856. május 29-ről maradt fenn iktatókönyvi bejegyzés, mely szerint 174 forintot költöttek, s erről 28 melléklet (számla) tanúskodik.²⁵ Később melegházat is építettek, amelyet 1870-ben renoválni kellett volna, két építész is beadta a költségszámításait, de a 130 Ft körüli árat túl magasnak találták.²⁶ A kertigazgató professzornak évente 105 forintnyi költséget engedélyeznek a szükségletekre. A kertész évi bére 210 Ft volt.

A Malomárok sok gondot okozott, mert nem lévén szabályozva, szinte évente kiöntött. Fennmaradt Joó jelentése az 1856. január 13-i árvízről.²⁷ Említi, hogy egy évvel korábban is ugyanilyen árvíz volt. Ez mindig nagy kárt tesz a növényekben, iszappal árasztja el a kert alsó végét. Megoldást csak a kert telkének megemelésében lát és a növények áttelepítésében. Arra is rámutat, hogy nem

elégsges egyetlen kertész alkalmazása, inas is kellene melléje. Máskülönben, ha a kertész megbetegszik, netán meghal, a kert őrizetlenül marad.

A kertészek

■ A kertészet a 20. századra külön szakká vált, amit főiskola keretében oktatnak. A megelőző századokban rendszerint a természetkedvelő fiatal beszegődött egy-egy kertészetbe inasnak, s munka közben sajátította el a tudnivalókat. A főúri parkok, díszkertek mindegyikében dolgozott néhány kertész is.

Magyarországi viszonylatban először Entz Ferenc (1805–1877) orvosdoktor – a Kolozsvárt is tanszéket betöltő id. Entz Géza zoológus édesapja – nyitott Pesten, 1853-ban Haszonkertészeket Képző Tanintézetet, mely később Kertész- és Vincellériskola néven működött. Erre vezeti vissza múltját a budapesti Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem. Ilyenformán az 1854-ben megnyitott kolozsvári botanikus kert nem alkalmazhatott szakvégzett kertészeket. Arról sincsenek pontos információink, hogy Joó István, a botanikára szakosodott orvosdoktor milyen előtanulmányokkal rendelkezett. Nincs adat arról, hogy bécsi évein kívül más országokban is tanulmányokat folytatott volna. Nyilván megszerezhetette a kiterjedt latin és német nyelvű szakirodalmat, s abból begyűjthette a szükséges ismereteket.

Az 1854-ben megnyílt botanikus kerthez létesítettek egyetlen szolgálai-kertészi állást. Az 1854/55-re kiadott OST-értesítő szerint az egész intézetben két szolgát alkalmaztak:

„Gombos József, a bonc-, élet- és vegytannál, Bodó Ferenc, a növényi kertnél”.²⁸

Az évi 210 Ft fizetéssel, lakással és kis gazdasági udvarral járó tisztségre mindig többen jelentkeztek, s a kert vezetője kikérdezés és ajánlások alapján választott magának a növénytermesztésben, mezőgazdaságban jártas munkatársat. Jóformán semmit sem tudnánk munkájukról, ha egyik kertészt nem kellett volna fegyelmi úton elbocsájtani: az eset iratai sokat elárulnak a kötelezettségekről.

A második kertész Albrecht Ferenc, aki a Főkormányiszék 1855. december 22-i jóváhagyásával 30 Ft, valószínűleg letelepedési segélyben részesül. 1856. szeptember 16-án kérést nyújt be újabb segély ügyében. 1859. július 30-án jelenti Joó, hogy Albrecht meghalt, helyébe Gáspár Károlyt alkalmazta.²⁹

Gáspár „befogatása” miatt (feltételezhetően katonának vitték), 1866. január 1-jétől Ptácsnik Mihályt alkalmazta kertésznek. Ő csak másfél évig töltötte be a tisztséget. Jelentkezésekor arra hivatkozott, hogy korábban városi kertész volt, de kiderült, hogy teljesen alkalmatlan, s nem is igyekszik: „Tudatlan, szófogadatlán, csak magának való, goromba” – írja Joó 1867. június 10-én kelt referátumában.³⁰ Bűneit részletezi is: „Így többrendbeli magvakat néhány kivételével melegágyban csíráztatni nem vala képes, hasonlólag a szabad földbe vetetteket sem, átaladott palántákat meggyökereztetni sem, magvakat tavaly mit se szedett, csakis néhány félét, az idén sem vetett ősszel sem, a szabadföldi ágyásbeli növényeket nemhogy szaporította volna, hanem azokat is, melyek mindenütt önkényt szaporodtak, például Valeriana off[icinalis], Chenop[odium] ambros[ioides], Erodium gr[uinum], Nicotiana rustica s eff[élék] az egész kertből kiirtotta, pedig azzal ajánlotta magát különösen, hogy a növényeket ismeri, neveiket is tudja, csak kijött a gyakorlatból, ma másfél éve sem ismeri, sőt előírásom után sem képes kellően azokat leírni, s a téli munkáját máig se vitte véghez. A virágázi növényeket sem ismeri...” Mindezt betetétte azzal, hogy Joó betegsége ide-

jén ajtót vágatott szobájából az auditoriumba. Éppen ezért kéri, hogy Szt. Mihály-napkor mondjanak fel neki. A Főkormánysezékig eljutó levelezésből kiderül, hogy a kertészeket csak ideiglenesen alkalmazzák, hogy ne okozzon gondot elbocsájtásuk. Csíkszeredai Szabó József igazgató kifejtette, hogy Joó mindenért felel, ami a botanikus kertben történik, tehát a kertész alkalmazása és elbocsájtása is az ő javaslatán alapul.

Ptacsnik Mihály (1827–1901) gyászjelentéséből kiderül, hogy '48-as honvéd volt, s utóbb a tanítóképző intézetnél kertészkedett. Felesége, a lengyel unitárius családból származó Sinczy Zsuzsanna két évvel korábban távozott az élők sorából. Két fiuk Perédire magyarosította nevét. Perédi Lajos posta-távirdai fő-tiszt, Perédi József pedig, aki katolikusról unitárius hitre tért, a kolozsvári Unitárius Kollégium görög–latin szakos tanára lett.

Az utódot Joó három jelentkező közül választotta ki, s így jellemzi: „Márek középkorú, ép, erős testalkatú, amellet értelmes, tanulékony, engedelmes és illő kertészeti ismeretekkel bíró ember, aki egy helyen 4-5 éveket töltött becsületesen, ura megelégedésére.”³¹ Október 1-jétől lép munkába. A betegeskedő Joó mellett lelkiismeretesen végzi feladatait. Az OST megszűnte után, 1872 novemberében az egyetem is átveszi szolgai beosztásban. Közben megmarad a kertészi lakásban, s 1873 márciusáig, amíg az új egyetemi kertész, Walz Lajos megérkezik, gondját is viseli a kertnek: „gyógynövényekre, virágházra és az abban elhelyezett officinele növényekre felvigyáztam, ápolásukra, tűzre és tüzelésre, valamint a helyiségek tisztántartására munkát és gondot fordítottam”.³² Ennek elismeréseként 1873. július 8-án némi jutalmat kér a minisztériumtól az Orvosi Kar dékánja útján. Márek János „kertész és egyetemi szolga” gyászjelentése szerint 1881. május 15-én élete 58. évében hunyt el Kolozsvárt.

A kerttörténet vége, új botanikus kertek

■ A Monostor úti botanikus kert 1854-től 1872-ig, tehát 18 éven át működött. Úgy tűnik, hogy vezetése végig Joó Istvánra hárult. Joó egészsége 1868 októberében megromlott, nem tudott beszélni, így helyettesíteni kellett: Szóts Emil, az Országos Karolina Kórház főorvosa vállalta órái megtartását. Szellemileg azonban még olyan állapotban volt, hogy amikor 1869 tavaszán képviselővé választották az OST igazgatóját, Csíkszeredai Szabó Józsefet, a helyettes igazgatói tisztséget ő kaphatta meg. Saját kérésére Joót 1870. május 6-án – királyi elismeréssel – teljes fizetése meghagyásával nyugdíjazták. De az igazgatás továbbra is rá hárult, egészen Szabó József 1872 februárjában bekövetkezett haláláig. Joó István néhány botanikai tanulmányt is közölt német nyelvű szakfolyóiratokban. Egyik tanítványa egy ibolyafélélt nevezett el róla: Viola Jooi. 75 éves korában, 1881. december 3-án hunyt el Kolozsvárt, szakkönyvtárát az egyetem természet-tudományi karára, többi könyvét az Unitárius Kollégiumra hagyta.³³

A Monostor úti telek bérlete 1872 márciusában lejárt, s minden bizonnyal nem újították meg. Új hasznosítása, illetve eladása még időt igényelt, így maradhatott felszerelése Márek János gondjaira, aki említett folyamodványában már „volt botanikus kert”-ként említi.

Az új, egyetemi botanikus kert elnevezést a Mikó-kert kapta. Ezt a 12 holdas kertet Mikó Imre gróf 1859-ben a megalakuló Erdélyi Múzeum-Egyletnek ajánlódokozta, s ott Brassai Sámuel, a múzeum öre kezdte meg a fűvészkerti rendezést. 1872-től a kert szerződés útján az egyetem használatába került, s fejlesztését

Kanitz Ágost, az egyetem botanikai tanszékének a tanára irányította Walz Lajos (1845–1914) főkertész segítségével.³⁴ Minthogy a kert egy részét egyetemi épületekkel foglalták el, a botanikus kert jobb elhelyezésére a kormány 1910-ben a Házsongárd-oldalban vásárolt meg néhány kertet, összesen 17 hold területet. A közbejött világháború miatt az új terület berendezése elhúzódott. Már a román egyetem tanára, Alexandru Borza irányításával hozták létre a legújabb – sorrendben harmadik – kolozsvári botanikus kertet. Száz évvel ezelőtt, 1925 nyarán nyitották meg.

■ JEGYZETEK

1. *botanikus kert* címszó (Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. I. Főszerk. Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2003. 430–431.
2. Helyes Lajos: *A kertészeti oktatás, kutatás, természetés története és áttekintése*. Magyar Tudomány 186. évf. (2025) 5. sz. 842–846.
3. Vasile Diaconescu: *Grădini botanice din România*. Editura Ceres, Buc., 1985.
4. Vö. Maizner János: *A kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet történeti vázlata 1775–1872*. Kolozsvárt, 1890; Gaal György: *Az orvosképzés kezdetei Kolozsvárt*. Korunk III. folyam, XXXVI/6. sz. 75–85.
5. Az OST-re vonatkozó két fontosabb levéltári anyag: Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja (RNLKv.) – Fond 104 – Liceul Romano-Catolic Cluj, illetve Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Fiókja (RNLMv.) – Fond 576. Inst. de Medicină și Farmacie Tg. Mureș – Facult. de Medicină „Francz Jozsef” (sic!).
6. RNLKv. Fond 104. Dos. 23. 157.
7. Uo. Fond 104. Dos. 25. 123.
8. Uo. Fond 104. Dos. 31. 17.
9. Uo. Fond 104. Dos. 31. 389. Cserei/Cserey Farkas (1773–1842) maga is szenvedélyes botanikus volt. Krasznai birtokán, sőt a Kolozsvári Református Kollégium mellett is botanikus kert létesítésével próbálkozott. Vö. Sipos Gábor: *Cserei Farkas, a botanikus és krasznai fűvészkertje*. Korunk 1994. 4. sz. 97–103.
10. Uo. Fond 104. Dos. 61. 43.
11. Uo. Fond 104. Dos. 85. 310.
12. Richter Aladár: *Jelentés az Erdélyi Országos Múzeum növénytáráról az 1902. évben, némi vonatkozással a »botanikus múzeum« megalapítására Kolozsvárt*. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából. II. Természettudományi Szak, 28. évf. (1903). 1–2. füzet, 139–142.
13. Richter Aladár: *Általános növénytani intézet és botanikus kert*. In: *Emlékkönyv a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlése tagjai részére*. [Bp.] 1903. 91–107.
14. *A Herbarium Baumgartenianum indexe, történeti bevezetéssel*. In: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1901. szeptember 6–9-ig Kolozsvárott tartott XXXII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Bp., 1905. Sajnos, csak a kivonatot közlik a 239. oldalon.
15. Péter Béla: *A növénytár jelentése*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve 1913. évre*. Szerkesztette Erdélyi Pál főtitkár. Kvár, 1914. 42–45.
16. Nagy-Tóth Ferenc: *Az Erdélyi Múzeum- Egyesület Természettudományi Szakosztályának megalakulása és gyűjteményei*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteményei*. Kvár, 2009. 171–181.
17. RNLKv. Fond 104. Dos. 85. 543.
18. Uo. Fond 104. Dos. 88. 51.
19. RNLMv. Fond 576. Dos. 57. 1–11.
20. Uo. Fond 576. Dos. 46. 1–13.
21. Uo. Fond 576. Dos. 55. 7–8.
22. Uo. Fond 576. Dos. 176. 1–16.
23. Uo. Fond 576. Dos. 55. 1–10.
24. Uo. Fond 576. Dos. 57. 1–8.
25. Uo. Fond 576. Dos. 72. 23.
26. Uo. Fond 576. Dos. 217. 7.
27. Uo. Fond 576. Dos. 79. 1.
28. Személyzet és rende a közleckéknek az Orvos-sebészeti Intézetben Kolozsvárt Erdély Nagy Fejedelemségben 1854/5. iskolai évre. 2.
29. Uo. Fond 576. Dos. 107. 9.

30. Uo. Fond 576. Dos. 175. 5.

31. Uo. Fond 576. Dos. 175. 8.

32. Uo. Fond 576. Dos. 218. 141.

33. *Dr. Joó István*. Magyar Polgár XV. évf. (1881) 278. sz. (dec. 6.); *Joó István halála*. Keresztény Magvető XVI. évf. 1881. 6. sz. 398–399.

34. Vö. Fekete Albert: *Kolozsvári kertek*. A régi Kolozsvár zöldterületei. Művelődés Kiadó, Kvár, 2004. 41–51.

